

Розвиток особистості – розгортання чи новоутворення?

У статті розглянуто та теоретично обґрунтовано проблему співвідношення біологічного і соціального у функціонуванні психічного ядра особистості. Генетико-психологічний аналіз теорій особистості, а головне динамічної єдності біологічного і соціального як суперечливої одиниці особистості, що фіксується в нужді, дозволяє говорити про розробку реальних теоретичних підвалин генетичної моделі існування і психологічного зростання особистості.

Ключові слова: особистість, індивід, психічний розвиток особистості, становлення особистості, нужда, генетико-моделюючий метод.

В статье рассмотрено и теоретически обосновано проблему соотношения биологического и социального в функционировании психического ядра личности. Генетико-психологический анализ теорий личности, а главное динамическое единство биологического и социального как противоречивой единицы личности, которая фиксируется в нужде, позволяет говорить о разработке реальных теоретических основ генетической модели существования и психологического роста личности.

Ключевые слова: личность, индивид, психическое развитие личности, становление личности, нужда, генетико-моделирующий метод.

Актуальність. Концепція побудована на циклі досліджень, присвячених актуальній проблемі науки – психологічним механізмам особистості зокрема, зародження, в якому нужда виявляється її життєтворчим началом, любові та креативним компонентом нужди; онтогенез особистості утворюється через розгортання і новоутворення, які активізуються генетико-моделюючим її розвитком.

Психологічні механізми становлення особистості забезпечуються діями – дійсним буттям особистості: тропізми – системою ростових рухів організму, інстинкти – системою внутрішнього чуття в експансії життя, інтелект – раціональним пізнанням; взаємини особистості з екосферою долають суперечності у природі, протистоять руйнуванню екосистеми, кризи в системі “суспільство-природа”, які породжують глобальні проблеми екосфери; наука як сфера практичного розуму спроможна перетворити живу природу на домінанту в екокультурі особистості.

Психологічні механізми здійснення перетворюють особистості на феномен ноосфери; механізм творчості через дії мислення – відображення невідчутного, почуттів – ставлення і оцінка довкілля, уяви – відображення неіснуючого, підтримані оптимальним енергопотенціалом, образи, почуття та думки матеріалізуються психомоторикою, а натхнення – виводить особистість за межі непізнаного.

Психологічні механізми зародження, становлення і здійснення працюють разом, в кожному всі три: у здійсненні особистість зароджується у новій якості, а становлення – підмур'ям нового злету до самої себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З цієї позиції нам необхідно звернути особливу увагу на аналіз існуючих теорій розвитку особистості. Автори теорій: А.Адлер, Л.С.Виготський, В.В.Давидов, П.Я.Гальперін, Е.Еріксон, Г.С.Костюк, А.Маслоу, К.Роджерс, З.Фрейд та ін.

Мета: розглянути проблему співвідношення біологічного і соціального у функціонуванні психічного ядра особистості.

Виклад основного матеріалу. Концепції розвитку особистості, як розгортання певних “структур”, або “планів”, які від початку існують в особливому згорнутому стані в людині, мають давню історію і є актуальними в сучасній філософії і психології особистості. Одна з причин їхньої стійкості – довільне і, ми б сказали, зручне перенесення законів розвитку організму на особистість у цілому. Біологія ніяк не може звільнитися від епігенетичних уявлень про розвиток живого організму, хоча ці уявлення і суперечать новим науковим фактам. Абсолютна більшість розуміє процес розвитку біологічної істоти як розгортання і реалізацію генетичної програми.

Отже, існує не суперечність навіть, а протиріччя: з одного боку, розуміння розвитку особистості як розгортання внутрішнього плану (програми), який у певному вигляді є в людині зараз. З другого – бачення розвитку як набуття психічних новоутворень в активній розподіленій діяльності. Ці дві позиції можуть бути діалектично поєднані: розвиток особистості являє собою набуття індивідом психічних новоутворень у власній діяльній активності. Виникнення цих новоутворень і означає розгортання, ускладнення особистості в цілому.

Розвиток особистості відбувається шляхом привласнення індивідом культурно-історичного досвіду всього людства. Але не зовсім зрозумілими є механізми переплавлення цього досвіду в досвід індивіда. З другого боку, як привласнення досвіду сполучається з внутрішнім процесом розвитку і з активністю самої людини? Іншими

словами, розвиток особистості відбувається лише в процесах навчання, виховання та інших формах взаємодії, але він і не відбувається лише в цих процесах.

Це протиріччя є суто епістеміологічним і виникає через спрощене розуміння процесу привласнення, ототожнення його з соціалізацією. Остання являє собою адаптивний “зовнішній” процес пристосування людини до соціальних умов існування. Це є процес виникнення ідеального. Зустрічаючись у процесі реалізації власної активності з соціальним середовищем, людина створює з цих об’єктів (матеріальних або ідеальних) особливі засоби-знаки, що допомагають їй реалізувати свою активність.

Ці засоби перетворюються на психічні структури свідомості, розвиваючи і змінюючи її. Так відбувається з’єднання власних сутнісних механізмів розвитку з рухом особистості в соціумі. Фактично, як вказував Л.С.Виготський, розвиток особистості є не соціалізацією, а, навпаки, індивідуалізацією, оскільки в цьому процесі особистість ускладнюється і набуває унікальності та неповторності [5].

Справді, якщо виходити з того, що особистість не є вродженою, а виникає, треба визнати наявність певного періоду розвитку дитини, коли особистості ще нема. Тут розвиток кожного окремого процесу є вирішальним, а похідною від їх розвитку буде цілісна особистість. Ясно, що ця логіка вимагає своєрідних систем експериментальної роботи і педагогічної діяльності (навчання та виховання).

Розвиток особистості полягає в організації та інтегруванні людиною свого внутрішнього світу. Це є шлях до себе, шлях самопізнання й самоусвідомлення. Власне кажучи, психічний розвиток тільки тоді стає розвитком особистості, коли він починає являти собою рефлексію людиною власного досвіду. З цього моменту людина сама визначає напрями власного розвитку, контролює його і несе за нього відповідальність. Це є те, що в сучасній психології називають саморозвитком.

Але водночас розвиток особистості не може бути зведений до рефлексії. Насправді, і про це дуже глибоко писав С.Л.Рубінштейн, особистісний розвиток здійснюється виключно в площині активної діяльнісної взаємодії людини з оточуючим світом [15].

Розв’язання цієї суперечності полягає в одночасному “утриманні” цих двох ліній розвитку. Людина, яка зосереджується на собі, відсторонюючись від світу, є дисгармонійною особистістю, а її розвиток деформується. Але людина, не здатна до глибокої рефлексії і саморегуляції, теж є дисгармонійно-поверховою, безвідпо-

відальною і неперспективною. Адже така позиція зумовлює недостатність саморегуляції та кризи відповідальності. Врешті-решт уся особистість може бути зведена лише до зовнішніх виявів, являючи собою простий набір соціальних ролей-масок.

Безперервність протікання особистісних процесів означає, що в кожний період свого існування особистість слід розглядати як результат існування минулого, її справжнє ґрунтується на історії розвитку, є похідною цієї історії. Визначальним є досвід, якого набуває особистість, здійснюючи життєвий шлях.

Зараз варто додати: саме таке становлення забезпечує дві суттєві і, на перший погляд, протилежні речі – воно визначає єдиний рух особистості при збереженні її як цілісної незмінної єдності (незмінна вона виключно в цій цілісності і єдності).

По-перше, ми маємо становлення реальної особистості, конкретної людини. Вона пов'язана зі своєю власною історією, і становлення її – це якраз той нескінченний плін.

По-друге: становлення відбувається з ідеєю особистості, яка “поза її історією залишається незмінною”. Ідея особистості формується дуже повільно, разом зі становленням культури (ідея особистості в античності, наприклад, кардинально відрізняється від ідеї особистості в наш час, отже, вона теж проходить становлення, але вельми специфічне).

По-третє: в особистості, стверджує О.Ф. Лосєв, є те, що “воістину керує всім становленням, а не лише його ідейним осмисленням. Це є першообраз, дійсне втілення ідеї” [11, с. 155]. Особистість у своєму розвитку керується прагненням до даного образу і, фактично, сама керує власним становленням.

Отже, проблема існування має інший ракурс і набуває неочікувано нового забарвлення, якщо виходити з генетичного розуміння фундаментального факту співвідношення біологічного і соціального у функціонуванні психічного ядра особистості. Хоч чітко і зрозуміло пояснити, в чому тут суть питання.

Мова йде про відкриття абсолютно унікального факту того, що дійсне ядро особистості являє собою генетично вихідне суперечливе відношення, ім'я якому *нужда*. І коли ми говоримо про це і порівнюємо дане положення з різними іншими висловлюваннями, мені здається необхідним звернутись до Біблії, як до вічного знання, що має величезну цінність. Саме генетично вихідне відношення, що констатує особистість, має назву “*нужда*”. І коли ми беремо Євангелія від Матвія, ми говоримо – кинджальне пронизання нашого ества є суть, є *нужда* в тому, щоб від нього звільнитися.

Я вважаю за свій обов'язок сказати, що на величезному масиві теоретичних і емпіричних даних нам довелося виокремити абсолютно вражаючу одиницю особистості – це співвідношення біологічного і соціального, яке виявляється *нуждою*. Інакше кажучи: генетично вихідне відношення, яке конституює особистість, є *нужда*. Нужда, як певна дихотомічна пара співвідношення біологічного і соціального, конституює особистість тоді, коли вона зароджується, і коли розвивається, і розвинена, і, в остаточному рахунку, згасаючу особистість. Це перший фундаментальний факт.

Другий факт: коли ми говоримо, що особистість – це згусток, це, взагалі-то, ніби продукт суспільних відносин, то що ж ми маємо на увазі? Я, в даному випадку, маю на увазі те, що вплетений в біологічний організмичний рівень соціуму оточення призводить до того, що індивід в процесі розвитку сам для себе конституює факт наявності біосоціального свого ества.

В чому ж полягає це конституювання? Виявляється, соціальне, що є фундаментальним, неповторним, абсолютно приголомшуючим моментом життя людини, переростає в процес становлення індивіда особистістю. Чому? Особистістю індивід стає завдяки тому, що “в ньому” є дійсно фундаментальні морфологічні структури, які в своєму поєднанні утворюють біологічну, морфологічно оформлену структуру. Вплив зовнішнього середовища, оточення і співвідношення цього (соціального) і наявного біологічного створює зовсім інший параметр, який, виникаючи у людини як індивіда, перетворює її на *особистість*. Чому “особистість”? Тому що в нас є момент величного індивідуального буття і того *абсолютно унікального*, що являє собою *соціальне колективне*.

Зрозуміти особистість як цілісність, що саморозвивається, – одне з кардинальних завдань *генетичної психології особистості*, галузі психологічного знання, яка, на даний момент, переживає процес становлення, проте має велике майбутнє.

Дослідження таких складних систем, як особистість, їх дійсне розуміння вимагає застосування відповідного методу. Він повинен бути адекватним об'єкту, що вивчається. І, водночас, метод є втіленням і методологічно-рефлексивним вираженням підвалин теоретичної позиції. Генетико-психологічний погляд на особистість означає розуміння її як унікальної цілісності, що саморозвивається, саморегулюється і є носієм довічного вселюдського *духу*.

Сучасна наука, фактично, не здатна досліджувати утворення такого ступеня складності як науково-емпіричний факт: практично всі методи і методичні процедури спрямовані на “зупинку” в часі і розкладання складного об'єкта на елементні частки, тим самим

відбувається фактичне знищення об'єкта, адже найбільш важливі його властивості (які лише й роблять його саме цим об'єктом, безнадійно зникають з поля зору дослідника). Подальший рух в цій емпіричній парадигмі, як справедливо зауважував ще Л.С.Виготський, вже не лише не може дати чогось принципово нового і важливого, але й починає викликати розчарування і науковий негативізм [6].

У культурно-історичній теорії створено унікальну методичну процедуру, експериментально-генетичний метод, яка долає “поелементність” підходу до складного явища і його зупинку в часі (фактично в плинні існування і становлення). Відомо, які фундаментальні явища дозволив встановити цей метод в плані привласнення людиною загальнолюдського досвіду у формі власних здібностей. Але даний метод просто не розрахований на роботу з унікальною цілісністю, що саморозвивається (особистістю).

Тому проблема методу для нас була першочерговою і фундаментальною. Здається, нам вдалося визначитися в тому, що генетико-моделюючий метод (в тому розумінні, яке викладене в книжці) повною мірою є адекватним об'єкту, що досліджується, – існуючій і постійно змінній особистості людини.

Згідно зі створеною нами оригінальною теоретичною парадигмою, в основі генези психології особистості лежить дія нужди як генетично вихідної одиниці розвитку й існування особистості. Являючи собою енергетично ємний інформаційний потік, нужда специфічно з'єднує біологічні і соціальні детермінанти і вступає у вигляді довічної рушійної сили саморозвитку людської істоти – особистості.

Суперечливе єднання біологічного і соціального, свідомого і безсвідомого, що відбувається в “точці світу” – особистості, і забезпечує її динаміку, а отже – існування, породжує найбільш важливі, атрибутивні властивості особистості.

Постійний енергетичний плин нужди створює реальні передумови формування самою особистістю власне реципронічних механізмів, які побудовані на достатньо потужних соціальних факторах, що трансформуються в онтогенезі людської істоти в біологічні (морфологічні) структури.

Новизна, навіть сміливість нашого погляду на генезу особистості, полягає в тому, що ми свідомо приймаємо точку зору про те, що біологічне і соціальне в особистості являють собою співвідношення (як це, зазвичай, постулюється в сучасній науці), насправді ці дві фундаментальні детермінанти життя утворюють дійсну (не метафоричну лише!) єдність, і соціальне в онтогенезі

людини стає біологічним. Це – кардинальна теза. Людські стосунки двох люблячих істот, сила нужди, що виявляється в них, зустрічаються, опредметнюються і утворюють твір – нову істоту, біологічну за визначенням, оскільки вона – жива. Але вона породжена соціальними стосунками, і це робить її людською живою істотою відпочатково. Вона відпочатково – диво (саме так назвав людську особистість О.Ф.Лосєв) [11].

Внутрішній світ нової особистості, як перша похідна від енергетики з'єднання біологічного і соціального в нужді, являє собою живу і красиву картину того, що може відбутися в результаті динамічних взаємодій і взаємопереходів біологічного і соціального. Так природа дійсно рефлексує себе (милується собою) в цьому диві, створеному нею...

Потенційно й актуально вже зародок людини, який є Твором двох соціальних істот, являє собою особистість в її інших специфічних формах існування. Якою б не була незвичною і суперечливою ця наша думка, ми наголошуємо на ній і з задоволенням відзначаємо, що вона збігається з тими емпіричними даними, що їх, відносно раннього онтогенезу людини, отримала в останній час світова біологія і медицина. Плідне з'єднання цих двох шляхів наукового пошуку – генетичної психології та біології людини – може призвести до дійсно революційних зрушень у наших поглядах на людину, духовне, особистісне. Можливо, ми ще раз переосмислимо природу релігійного світогляду, механізму творчості, вищі форми духовного досвіду і т.д.

Висновки. Сподіваємося, нам вдалося реалізувати унікальний погляд на те, як внутрішня картина світу людини, реалізуючись в переживаннях, вибудовує саму тканину життя із власних психічних станів.

І цілком логічно впливає проблема структури. Механістичність і недоречність суперечок щодо того, чи має в дійсності особистість структуру, очевидна: будь-яка складна система обов'язково являє собою структуру, а оскільки особистість – система, що саморозвивається, її структура протягом усього часу існування процесуально реалізується, забезпечуючи життєдіяльність людини і водночас набуваючи все більш розвинених, витончених форм.

Нам дуже хотілося в цій статті подолати спрощений логіко-механістичний підхід до визначення структури особистості. Підхід, відносно якого Г.Олпорт зауважив, що кожен дослідник штучно вносить до структури особистості будь-які психічні явища, з тих, які йому більше “подобаяються” [14]. Нам здається, що цю

штучність долає одна коротенька, але фундаментально значуща думка – структура особистості виникає, як своєрідне відображення світу, в якому доведеться жити... Хотілося б, щоб ця думка не пройшла поза увагою тих, кому цікава психологія особистості.

Закінчуючи та підсумовуючи розмову про генезу здійснення особистості, я вирішив висловити міркування щодо перспектив дослідження психології особистості. Генетико-психологічний аналіз теорій особистості, а головне динамічної єдності біологічного і соціального як суперечливої одиниці особистості, що фіксується в нужді, дозволяє говорити про розробку реальних теоретичних підвалин генетичної моделі існування і психологічного зростання особистості. (Генетико-психологічна теорія існування і зростання особистості).

Сила нужди, як сила життя, розгортається в часі і створює поперемінний плин домінування у функціонуванні індивіда то біологічного (яке стає сенситивним до соціальних впливів), то соціального (коли створюються і опосередковуються засоби), що і є дійсним механізмом розвитку особистості. Пояснимо це. Відпочатково біологічне створює соціальну готовність індивіда до побудови психологічних засобів, які стають одиницями свідомості, що морфологічно фіксуються, стаючи таким чином біологічним (або створюючи біологічне підґрунтя для соціального), і так продовжується вічно.

Нужда в продовженні роду та взаємодії з іншою людиною є творенням *самого себе* та іншої істоти і виступає творчим проявом особистісного зростання.

Це прагнення до любові особистісного продовження *самого себе* і живої диво-істоти є ключовим у генетичній психології.

В цілому, ми маємо надію на уважне ставлення читача до нашої праці і вдячні йому за це.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – М.: Класс. – 331 с.
2. Арсеньев А.С. Проблема цели в воспитании и образовании. Цель в воспитании личности/А.С.Арсеньев // Философско-психологические проблемы развития образования / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1981. – С. 54-73.
3. Батищев Г.С. Деятельностная сущность человека как философский принцип /Г.С.Батищев// Проблема человека в современной философии. – М.: Наука, 1969. – С. 73-144.

4. Божович Л.И. Личность и ее развитие в детском возрасте / Л.И.Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
5. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса: собр. соч. /Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 1.
6. Выготский Л.С. История развития высших психических функций: собр. соч. / /Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – 366 с.
7. Довыдов В.В. Проблемы развивающего обучения / В.В.Довыдов. – М.: Педагогика. 1996. – 540 с.
8. Достоевский Ф.М. Искание и размышления /Ф.М.Достоевский. – М.: Советская Россия. – 1983.
9. Зейгарник Б.В. Саморегуляция поведения в норме и патологии /Б.В.Зейгарник// Психол. журнал. – 1989. – № 2. – С. 122-132.
10. Зейгарник Б.В. Теория личности К. Левина / Б.В.Зейгарник. – М.: МГУ, 1981. – 116 с.
11. Лосев А.Ф. Диалектика мифа //– В кн. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 21-185.
12. Лосев А.Ф. Логика символа // Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 247-274.
13. Олпорт Г. Личность в психологии. – М.: КПС, СПб: Ювента, 1982. – 325 с.
14. Олпорт Г. Становление личности /Г.Олпорт. – М.: Смысл, 2002. – 461 с.
15. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – 508 с.
16. Рубинштейн С.Л. Мысли о психологии /С.Л.Рубинштейн// Учен. записки ЛГПИ им. А.И.Герцена. – Л., 1940. – Т. 14. – С. 5-13.
17. Фрейд З. Разделение психической личности // Психология личности: Хрестоматия. – СПб.: Питер, 2000. – С. 10-30.
18. Юнг. К.-Г. Человек и его символ. – М., 1997. – 367 с.

In the article it is considered and in theory grounded problem of correlation of biological and social in functioning psychical kernel of personality. Genetic-analysis of psychological theories of personality, and most dynamic biological and social cohesion as a unit of controversial personality that is fixed in need, lets talk about real development of theoretical foundations of genetic models of psychological existence and personal growth.

Keywords: personality, individual, psychical development of personality, becoming of personality, need, genetiko-designing method.

Отримано: 29.08.2011